

12. Шафир Г.М. Некоторые вопросы методики и тактики защиты на предварительном следствии //Вопросы защиты по уголовным делам. Под ред. П.С. Элькиндр. - Л.: ЛГУ, 1967.-68-89 б.

13. Жамиева Р.М., Жакупов Б.А. Право на защиту и реформирование уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан. *Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА)*. 2022;(1):96-104. URL <https://doi.org/10.17803/2311-5998.2022.89.1.096-104>

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚАРСЫ ЖЫНЫСТЫҚ СИПАТТАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫРДЫҢ АЛДЫН АЛУДАҒЫ КЕШЕНДІ ТӘСІЛ

Исатаева С.Б., заң факультетінің магистранты, Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ

Кәмелетке толмағандарға қатысты қатыгездік пен жыныстық зорлық-зомбылық мәселесі бүкіл әлемдегі ең өзекті және әлеуметтік маңыздылардың қатарында. Жетекші криминологтар соңғы жылдардағы өте алаңдатарлық үрдісті - кәмелетке толмағандарға қатысты жасалатын зорлық-зомбылық қылмыстарының өсуін, оның ішінде балаларды ұрлаумен, азаптаумен, өзге жыныстық сипаттағы әртүрлі әрекеттермен, кісі өлтіру қауімімен, садисттік кісі өлтірумен ұштасатын жыныстық агрессияның өсуін атап көрсетеді.

Соңғы үш жыл бойынша «Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» №1 М нысаны бойынша статистикалық деректерге сәйкес кәмелетке толмағандарға қатысты келесі ахуал байқалады [1]:

Есепті жыл	2020	2021	2022
Қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамдары			
Зорлау (ҚР ҚК 120 бабы)	226	224	152
Жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық (ҚР ҚК 121 бабы)	169	201	172
Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас және жыныстық сипаттағы өзге де әрекеттер (ҚР ҚК 122 бабы)	322	340	284
Жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерге мәжбүр ету (ҚР ҚК 123 бабы)	0	8	4
Жас балаларды азғындық жолға түсіру (ҚР ҚК 124 бабы)	113	140	94
Кәмелетке толмағандарды жезөкшелікпен айналысуға тарту (ҚР ҚК 134 бабы)	2	2	4
Всего было зарегистрировано уголовных правонарушений против несовершеннолетних, по всем составам УК РК ҚР ҚК барлық құрамы бойынша кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар тіркелді	1812	2088	2005

Алайда, іс жүзінде бұл көрсеткіштер қылмыстық құқық бұзушылықтар тобының латенттігінің жоғары болуына байланысты едәуір жоғары, бұл М. А. Догадина мен Л. О. Перегожиннің ғылыми зерттеулерінің қорытындыларымен расталады [2; 3].

Кәмелетке толмағандар отбасы ішінде де, одан тыс жерлерде де зорлық-зомбылыққа ұшырайды. Т.Б. Дмитриева мен Б.В. Шостакович жүргізген зерттеулерден алынған мәліметтерге сүйенсек, АҚШ, Канада, Ұлыбритания тұрғындарының әйелдерінің 30% және еркектердің 10% балалық шағында әртүрлі жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшырағанын, олардың кейбіреулері жарақаттан кейінгі стресстік ауытқулар түріндегі жыныстық зорлық-зомбылықтың алғашқы және кейінгі салдарын бастан өткергенін айтады, мысалы, жыныстық ауытқулар, суицидтік тенденциялар, алкоголизм, нашакорлық [3; 285].

Яғни, кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық қылмысының ауқымы өте үлкен.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмысқа қарсы күрес мәселелері Қазақстан Республикасы Үкіметінің назары мен күш-жігерінің объектісі болып табылады.

Мәселен, 2021 жылғы 28 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Үкіметінің №942 қаулысымен Қазақстан Республикасының «Бала құқықтары туралы» Конвенцияны іске асыруы туралы бесінші және алтыншы жиынтық мерзімді баяндама бекітілді [4, 5].

Баяндамада кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстардың алдын алу жөніндегі шараларды қамтитын іске асырылған іс-шаралар жоспары баяндалады.

Мәселен, нормативтік құқықтық актілерге, атап айтқанда «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы», «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» кодекстерге, Қылмыстық кодекске, Қылмыстық іс жүргізу кодексіне өзгерістер енгізілді.

Осының нәтижесінде, жасөспірімдердің (14 жасқа дейін) және кәмелетке толмағандардың (18 жасқа дейін) өміріне, денсаулығына және жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстар жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілік күшейтілді.

«Жыныстық қанау және жыныстық зорлық-зомбылық» деп аталатын баяндаманың 32-тармағында Қазақстанда балалардың жыныстық қол сұғылмаушылық мәселелері баланың әл-ауқатына жауапты уәкілетті мемлекеттік органдардың ерекше бақылауында екендігі айтылған. Сондай-ақ, бұл жұмысқа қоғамдық ұйымдар белсенді түрде тартылған.

Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2018 жылғы 27 ақпандағы № 29 бұйрығымен «Қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаған, қылмыстық жауаптылыққа тартылған және тартылатын адамдарды арнайы есепке алуды және ұстап алынған, күзетпен ұсталатын және сотталған адамдарды дактилоскопиялық есепке алуды жүргізу, пайдалану және сақтау қағидалары» бекітілді. Осыған байланысты, қазіргі уақытта педофилдер туралы мәліметтер бар электрондық база жұмыс істейді, оған бүкіл халық үшін қашықтан қол жеткізу қамтамасыз етілген.

Прокуратура органдары мемлекеттік органдармен және үкіметтік емес ұйымдармен бірлесіп «Балаларды бірге қорғайық!» жол картасы жүзеге асырылды. Онда төрт негізгі бағыт бойынша ұйымдастырушылық-практикалық және құқықтық іс-шаралар көзделген:

1. Нормативтік құқықтық базаны жетілдіру.
2. Кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстардың алдын алуға және деңгейін төмендетуге бағытталған шаралар.
3. Жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған балаларды анықтау және оларға медициналық-психологиялық және құқықтық көмек көрсету.
4. Ақпараттық-түсіндіру жұмыстары.

Осылайша, біз Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қылмыстардың алдын алу бойынша кешенді, жоспарлы жұмыс жүргізіліп жатқанын көре аламыз.

Дегенмен, соңғы жылдардағы статистикалық мәліметтерге сүйенсек, қылмыстың тұрақты жоғары деңгейін көре аламыз.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты біз қарастырылып отырған қылмыстар санатын жасаудың кейбір алғышарттары туралы өз тұжырымдарымызды білдіруді орынды деп санаймыз.

Мысалы, криминологтар «зорлық-зомбылық циклі» деп зорлық-зомбылық пен агрессивті ата-аналардың балалары деструктивті мінез-құлықты қабылдайтындығын көрсететін құбылыс, ал зорлық-зомбылық қылмыскерлерінің көпшілігі балалық шағында қорқыту, жыныстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған [7; 97-100].

1. Жағдайы жоқ отбасылардағы балаларда жыныстық агрессияның құрбаны болу қаупі жоғары; бұған кәмелетке толмағандар мен кәмелетке толмағандардың психикасының ерекшеліктері де ықпал етеді, атап айтсақ ол сенімділік, жыныстық қатынас мәселелерінде хабардарлық, өмірлік тәжірибенің жеткіліксіздігі. Виктимді факторларды зерттеу жыныстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және жәбірленушілерді оңалту мақсатында пәрменді шараларды әзірлеу үшін сөзсіз теориялық және практикалық мәнге ие болады.

2. Жеке бас факторы криминологияның негізі болып табылады. Әрбір нақты қылмыскер мен оның құрбанының әлеуметтік-психологиялық қасиеттері мен қасиеттерін зерттеу зерттеудің перспективалы және маңызды бағыты болып көрінеді.

Қылмыстық белсенділік, жыныстық агрессия, деструктивті мінез - құлық, қоғамның талаптарына бейімделе алмау - мұның бәрі жеке ауытқулардың, психосексуалдық патологияның нәтижесі болуы мүмкін. Психикалық ауытқуларға қатысты алдын-алу шаралары оларды ерте анықтаумен, динамикалық бақылаумен және әлеуметтік-психиатриялық шараларды жүргізумен байланысты. Шындығында, бас бостандығынан айыру орындарында жазаны өтеу, әдетте, қылмыстық мінез-құлық пен жыныстық белсенділіктің девиантты түрлерін нығайтуға ықпал етеді, бірақ қоғамды рецидив қаупінен ешбір жағдайда құтқармайды.

3. Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық проблемасын зерделеу жыныстық қылмыстың алдын алу, қоғамдағы зорлық-зомбылық деңгейін бақылауды жүзеге асыру, балаларға, жыныстық зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсетудің арнайы жүйесін құру, босатылған азаматтарды емдеу мен әлеуметтік қайта бейімдеуді қамтамасыз ету тұрғысынан ерекше қызығушылық тудырады.

Осылайша, келесі тұжырымдар жасауға болады:

1. Кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған жыныстық қылмыстық әрекеттер зорлық-зомбылықсыз және зорлық-зомбылықсыз қылмыстың жағдайына әсер ететін маңызды фактор болып табылады. Кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған жыныстық қылмыстардың құрылымы біршама тұрақты болып қалады, алайда жыныстық зорлық-зомбылық көбінесе бұзақылық әрекеттермен, денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтірумен байланысты.

2. Қоғамның моральдық-адамгершілік құндылықтары жыныстық қатынастың барлық көріністеріне тыйым салумен немесе ынталандырумен шектелмейді.

3. Кәмелетке толмағандарға қатысты заңсыз жыныстық әрекеттер қоғамдық қауіптіліктің жоғары деңгейіне және салдардың ерекше ауырлығына ие. Қылмыстық жыныстық мінез-құлықтың қалыптасуына тұлғаның қоғамға қарсы көзқарастары, балалар мен жасөспірімдердегі ерте әлеуметтену ақаулары, психикалық ауытқулар, жыныстық бұзылулар түріндегі медициналық-биологиялық факторлар айтарлықтай әсер етеді.

4. Көп жағдайда жыныстық сипаттағы әрекеттер жасалатын кәмелетке толмаған құрбандардың мінез-құлқы арандатушылық емес және жыныстық агрессияның объективті алғышарттары жоқ. Әдетте, жәбірленушілердің жеке-жеке ерекшеліктері бар: ұсыныстың жоғарылауы, пассивті бағыныштылық, нәрестелік немесе интеллектуалды дамудың жеткіліксіздігі түріндегі психикалық ауытқулар. Жасөспірім кезінде келесі факторлар жыныстық зорлық-зомбылық қаупін едәуір арттырады: некеге дейінгі жыныстық мінез-құлық, алкоголизация, нашакорлық, асоциалды тенденциялар, педагогикалық немқұрайлылық.

5. Жыныстық қылмыстардың алдын-алудың маңызды бағыты-қоғамдағы зорлық-зомбылық деңгейіне әсер ететін себептер мен жағдайларды тиімді және тиімді бақылау. Ол үшін кәмілетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы іс - әрекеттерді жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жоюға немесе бейтараптандыруға тиімді ықпал ете алатын әлеуметтік, психологиялық, адамгершілік-тәрбиелік және құқықтық сипаттағы мемлекеттік және қоғамдық шаралардың көп деңгейлі бірыңғай жүйесін құру қажет.

Осылайша, кәмілетке толмағандарға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық тек бұрмаланған физиологиялық қажеттіліктермен ғана емес, сонымен бірге болатын мотивтердің күрделі жиынтығымен анықталады және бір-бірімен әртүрлі иерархиялық өзара әрекеттесуде болады. Алайда, криминологиялық ғылымның соңғы жетістіктерін қолдану арқылы ғана осы ахуалды бейтараптандыруға болатын сыртқы факторлардың криминогендік маңыздылығын ескеру қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Құқықтық статистика мен арнайы есептер бойынша комитетінің «Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» №1М нысаны бойынша статистикалық деректері // <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>

2 Догадина .М.А., Перегожин Л.О. Сексуальное насилие над детьми. М.: Зерцало, 1999. -183 с.

3 Дмитриева Т.Б., Шостакович Б.В. Агрессия и психическое здоровье. - СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 324 с.

4 «Қазақстан Республикасының «Бала құқықтары туралы» Конвенцияны іске асыруы туралы бесінші және алтыншы жиынтық мерзімді баяндамасын бекіту туралы» 2021 жылғы 28 желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Үкіметінің №942 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000942>

5 «Бала құқықтары туралы конвенцияны ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 08 маусымдағы қаулысы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/B940001400>

6 «Қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаған, қылмыстық жауаптылыққа тартылған және тартылатын адамдарды арнайы есепке алуды және ұстап алынған, күзетпен ұсталатын және сотталған адамдарды дактилоскопиялық есепке алуды жүргізу, пайдалану және сақтау қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2018 жылғы 27 ақпандағы № 29 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2018 жылғы 28 наурызда № 16667 болып тіркелді // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800016667>

7 Старович З.А. Судебная сексология. -М.: «Юридическая литература», 1991. -153 с.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗА ТҮРЛЕРІНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМА: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

*Каиржанқызы А., Астана Халықаралық университетінің 2 курс магистранты,
Астана қ.*

(Ғылыми жетекші -Абугалиева Ф.М., з.ғ.м.,аға оқытушы)

Жаза – сот үкімімен тағайындалатын, мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы. Жазаның негізгі мақсаты әлеуметтік әділетті қалпына келтіру, заң бұзған адамдарды тәрбиелеп, қайта қатарға қосу, оларды алдағы уақытта жаңа қылмыс жасаудан алдын алу болып табылады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі бойынша, жаза белгілеу кезінде қылмыстың сипаты мен қоғамға қатер төндіру дәрежесі, айыпкердің жеке басы, оның мінез-кұлқы, жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар ескеріледі.